

MƏTBUAT TARİXİ

Mir Cəfər Pişəvərinin publisistikası

Vüqar Əhməd

Filologiya elmləri doktoru, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Azərbaycan.

E-mail: vuqar.ehmed.63@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9168-4545>

Annotasiya. Pişəvərinin publisistikası yüksək ideyalı publisistikadır. 30 illik bir dövrü əhatə edən yaradıcılıq fəaliyyətində on mürəkkəb içtimai-siyasi hadisələrlə öz-üzə gələn və öz sağlam mövqeyini qoruyan içtimai xadim – jurnalist həmişə cəmiyyətin on mütərəqqi qüvvələrinin fikir və arzularını təmsil etmişdir. Pişəvəri publisistikasının xüsusiyyətlərindən danışdıqda onun bədiilik cəhəti ayrıca qeyd edilməlidir. Onun publisistikası janr və forma etibarla zəngindir. Belə ki, "Mir Cəfər Cəvadzadə", "Əcül", "Nadi", "Səməndər", "P" və s. imzaları ilə felyeton, oçerk, təqnidə qeydlər, içtimai, tarixi və fəlsəfi mövzuda məqalələr yazmış, dövrün, cəmiyyətin içtimai eyiblərini, dünya imperializminin, fars şövinizminin siyasetini ifşa etmişdir. Pişəvərinin publisistikası yazıçı qələminin məhsulu, bədii publisistikadır. Onun bir çox məqalələri bədii əsər kimi oxunur. Bu xüsusiyyət publisistik əsərlərin fikir ardıcılılığı, ifadə gözəlliyi, dilinin səsliliyi və obrazlılığından əlavə, bir də bədii təsvir vasitəsində bacarıqla istifadə etməkdən irəli gəlir. Yalnız oçerklərində deyil, bir sıra məqalələrində Pişəvəri izah etmək istədiyi fikri real hadisələrin bədii təsviri və bəzən obrazların vasitəsilə verirdi. Ona görə də Pişəvəri publisistikasından danışdıqda, hər şeydən əvvəl, təsəvvürdə alovlu yazıçı publisistikası canlanır.

Açar sözlər: publisistika, mətbuat, qəzet, oçerk, resenziya, felyeton, məqalə, jurnalistika, vətənpərvərlik

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.198>

Məqaləyə istinad: Əhməd V. (2020) *Mir Cəfər Pişəvərinin publisistikası*. "Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığı", № 1, səh. 177-185

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.05.2020; qəbul edilib – 18.05.2020

Mir Jafar Pishavari's publicity

Vugar Ahmed

Doctor of Philological Sciences, Institute of Literature named
after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: vuqar.ehmed.63@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9168-4545>

Abstract. Pishavari's publicity is a high ideological publicity. Public figure – journalist facing the most difficult social and political events and maintaining his position for 30 years of creative activity always represented the thoughts and desires of the most progressive forces of society. When speaking about the peculiarities of Pishavari's publicity, its artistic aspect should be especially noted. His publicity is rich in terms of genre and form. So that,

Mir Jafar Javadzade wrote the feuilleton, essay, critical notes, articles on social, historical and philosophical issues with the signatures of "Ajul", "Nadi", "Semender" and "P", and revealed the social consequences of the period, society and politics of world imperialism and Persian chauvinism policy. Pishavari's publicity is a product of writer's style and artistic publicity. Many of his articles are read as a fiction. This feature stems from skillful use of sequence of idea, the beauty of expression, fluency and image of the language and artistic means of publicist works. Pishavari expressed an idea that he wanted to explain through an artistic description of real events, sometimes with the help of images not just in essays, but in several articles. That is why, speaking about Pishavari's publicity, first of all, the poet's publicity is illuminated in the imagination.

Keywords: publicity, press, newspaper, essay, review, newspaper satire, article, journalism, patriotism

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.198>

To cite this article: Ahmed V. (2020) *Mir Jafar Pishavari's publicity*. "Azerbaijan Literature Studies", Issue I, pp. 177-185

Article history: received – 04.05.2020; accepted – 18.05.2020

Giriş / Introduction

Pışavarı içtimai fikir tariximizdə M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, C.Cəbərli, S.Vurğun, M.Ibrahimov kimi milli əqidəli, geniş dünyagörüşlü, ədəbi növ və janr baxımından yaradıcılığı rəngarəng və zəngin olan bir sənətkar kimi yet tutmuşdur. O, ədəbi yaradıcılığın şeir, nəşr kimi növlərində qələmini sinamış, publisistika və bədii tərcümə ilə məşğul olmuşdur. C.Pışavarınin hayatı yaradıcılığının cox hissəsi mətbuatla bağlı olmuşdur.

Tarixi təcribə göstərir ki, publisistika yazıçılarının yaradıcılığında mübariz ədəbi forma kimi geniş yet tutmuşdur. Azərbaycan sənətkarlarının böyük bir nəslə məhz buna görə məktəbi, maarif sistemini xalqın içtimai şübhəsinin oyanmasına, mədəniyyətin inkişafında, xalqın mənəvi-əlaqəsi-estetik aləminin zənginlaşmasında başlıca faktorlardan sayılmışdır. Bu baxımdan M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, S.S.Axundov, A.Şaiq, Ə.Hüseynzadə, N.Nərimanov kimi ədib, şair və demokrat-publisistlərin obrazlı-ədəbi qənaətləri, nəticə və mulahizələri arasında ideya yaxınlığı və tipoloji nöqtələr çıxdır. Tarixlik və varislik prinsipləri baxımından yanaşanda Mir Cəfər Pışavarıının dövrünün içtimai-siyasi hadisələrinin təhlili, ədəbi-tarixi problemlərə münasibəti solofonları olən demokrat ədib və publisistlərin münasibəti ilə yaxından səsləşir, bir növ onun başqa mühitdə və tarixi-coğrafi məkandakı yenidən ifadəsindən keçirilir. Mübariz yazıçı publisistikasını dövrün gündən-günə artan tələblərinə uyğun bir səviyyəyə qaldırmak üçün onu gərkilmə nümayəndələrinin tacribələrini öyrənmək on mühüm şərtidir. Öz atəşin qələmələ mübariz publisistikasının gözəl nümunələrini yaratmış Pışavarıının da bu sahədə fəaliyyətinin tədqiqi, şübhəsiz ki, çox faydalıdır. M.C.Pışavarıının publisistik yazıları mövzu genişliyi ilə, qələm məhsuslarının obrazlığını təmin etmək üçün istifadə etdiyi ədəbi materialların çoxmotiviliyi, zəngin epizoduluğu ilə seçilir. Pışavarıının publisistikası Azərbaycan ədəbiyyatının mütəraqqi ənənələrinin bünövrəsi üzərində yüksəldir. İctimai həyat əhəmiyyətlərini əks etdirmək, çağdaş həyatın tələbləri səviyyəsində durmaq onun fəaliyyətinin əsasını təskil edirdi. Dövrünün elə bir tarixi-siyasi hadisəsi olmamışdır ki, Pışavarı yaradıcılığında öz əksini tapmasın.

Əsas hissə / Main Part

M.C.Pışavarıının ilk publisist yazısı 3 iyul 1917-ci ildən başlayaraq Bakıda nəşr olunan "Hümmət" qəzetində dərc edilmişdir. Həmin qəzeti 14 və 15-ci nömrələrində "Qarabağ övzai"

başlığı altında yazdığı məqalələrində o, xanların, bəylərin və bir para ruhanilərin cinayəti nəticəsində Qarabağın "bir parça qan dəryasına dönməsindən" [1] bəhs edirdi. Bu yazılarında zəhmətkeşlərin qanını axıdan cəlladılara qarşı qızğıñ etiraz hissə duyulur. Bundan sonra Pişavarıın az-çox geniş fəaliyyət göstərdiyi orqan "Azərbaycan cüzi layənfəkkı Iran" qəzeti olmuşdur. Bu qəzeti siyasi istiqamət etibarı ilə "Hümmət"ə nisbatan zəif idi. Onun səhifələrində inqilabi məqalələrlə yaşı, siyasi cəhdətlər zərərlər yazılar da dərc edildi. Məsələn, "Azərbaycan cüzi layənfəkkı Iran" qəzeti özünün il nömrəsində nəşr olunan "Məsləkımız" sərləvhəli məqaləsində yazmışdır: "Qəzətimiz ümum aləmi-islamı ittihad və ittiifaqə davət edəcək, zənginləri fəqir və müqtadirləri zəif etməyə torşdır olmayıb, biləks, aralığı çarolar və açıldığı iqtisadi, siyasi, içtimai yollar vasitəsilə fəqirlərin zənginlaşmasına, zəiflərin iqtidər baharı edib məqamati-alivaya suud etməsinə çalışmaq müntəbəti-amalımızdır". Qəzətin istiqamətibici bu zərərlər fikrindən tamamilə fəqli olaraq, həm nömrədə Pişavarı "Maarifa xidmət lazımdır" sərləvhəli məqaləsində xarici imperialistlərin ələltükləri olan hakim təbəqələrin birləşməsini heç də nəcət yolu hesab etmir, onu "əsası xarab olmuş bir binanın divarlarını ranglaşmaya" bənzədir. Bununla Pişavarı qəzeti qismən panislamist istiqaməti əleyhina çıxış edirdi. "Azərbaycan cüzi layənfəkkı Iran" qəzeti özünün birinci nömrəsinin baş məqaləsində indi 7 noyabr çevriliş adlandırdığımız Oktyabr inqilabının vahiməyə düşərək "Əbənən başor bir-birinə rəhəmsiz, amansız bir callad qəsəbə" yazdıqı halda, Pişavarı Oktyabr inqilabının başlanmasına Şərqdə, o cümlədən İranda inqilablı hərəkatın genişlənməsini və bunun nəticəsində İranın tamamilə müstəmləkəyə çevriləməsi cəhdlərinin qarşısının alınmasını göstərirdi: "İran satılmış, yanmış, ayaqlar altında getmiş, daha doğrusu, münqəriz olmaqdə idi ki, Rusiya inqilabi-kəbiri başlandı. O qüvvəyi-maxliyyə də (Cənubi Azərbaycanda) və İrəndəki milli azadlıq hərəkatına işarə dir - V.Ə.) yavşay-yaşvaq aşkarla çıxmaga başladı".

O, böyük ruh yüksəkliyi ilə yeni yaranmış Sovet Hökumətinin tədbirlərini alışqısayırdı: "Rusiyadan azad hökuməti haqqıqatın üzündən pərdəni götürüb gizli müahidənamələri kaşf və elan etdi" [2], - deyə imperialist dövlətlərin müstəmləkəçilik siyasetinin aşkarlaşmasına müsbət ya-naşırırdı.

Pışavarıının "Azərbaycan" qəzeti dərc edilmiş məqalələri özünün ideyası, müəllifi görə aydın məqsədi, səlis dili, bədiliyi ilə başqa məqalələrindən seçilir. Pışavarıının publisistikasından söhbət əcidiqə bu cəhəti xatırlatmałyq ki, biz burada adı jurnal və qəzeti məqaləsindən deyil, öz bədiliyi, janrınlə tələblərinə uyğunluğunu ilə sonat əsəri səviyyəsinə yüksəlmış publisistikani nəzərdə tuturuq. Bu xüsusiyyət mühərririn "Azərbaycan" qəzətindəki məqalələrinə də addır. Ümumiyyətə, Pışavarıının publisistik yaradıcılıq fəaliyyəti haqqında onu demək lazımdır ki, bu janrda olan əsərlərində Azərbaycan xalqının milli azadlıq və İrəndəki inqilablı hərəkatın dənə geniş və mühüm yer tutur. Bəhs etdiyimiz dövrə Ingiltərə imperialistləri İranda öz işğalçılıq planlarını çox fəal surətdə həyata keçirək niyyətində idilər. Pışavarı o illərdə yazdığı məqalələrində bu məsalə-yə tez-tez müraciət edir, bədii dilla öz təssüratını bildirir və yatmışları oyatmaq istəyirdi. İşğalçıların cinayətlərini inandırıcı, taslırlı bir şəkildə qələmə alın publisist, torpağının dönüşə xəncər vurən calladı göstərir və bigəno məvqə tutarı seyrçi vətən ovladlarını haqlı olaraq məməmmət edirdi: "Ey İran ovladı, ey qəflət göhvarəsində cəhalət laylaşıyla istirahətə məşğul olan naimlər, vaxtdır, ayılıb tamaşa edin..! Görünüz... o nazərin sına kimlərə cövləngən olmuş! İddiayı-mədəniyyət edən barbarların vətəninizdən rəftərlən görüb də həmisiyətə gəliniz..! Cəllad, xəncəri hərət! Sevgili anamızın ciyərinəmi? Bəs nəyə müntəzirik, kimləri gözləyirik, kimdən imdad edirik? Qeyridən imdad gözəlyən müzəffər olarımı?" [4] Pışavarıının gözəl arzularını, İran demokrat siyasi və onun Bakı şəbəsinin orqanı olan "Azərbaycan" qəzeti o qədər də təmİN etmirdi. O, elə siyasi təşkilat axtanırdı ki, əhəmiyyətli İran və Cənubi Azərbaycanı xarici imperialistlər və daxili düşmənlərdən xilas etmək iqtidarından olsun. Belə bir siyasi təşkilat, o vaxt hələ qurvətlə olmasa da, Bakıda əsasən Cənubi Azərbaycandan gəlmış fəhlə zəhmətçiləri öz ətrafında toplayan Ədalət Partiyası idi. Bu partiya, Pışavarıının ifadəsi demis olsaq, o vaxt iranlıların an mütəraqqi təşkilatı olmaqla bərabər, İranda birinci sosial-demokrat partiya hesab olundur. Pışavarı bu hadisədən 25 il sonra yazdığını xatirələrində göstərirdi ki: "İşdə göstərdiyim sədəqət və səmimiyyətə görə iranlıların an mütəraqqi təşkilatı məni açıq ürkələ qarşılıdı" [13, s.29].

Ümumiyyətlə, Mir Cəfər Pişəvərinin publisistik yaradıcılığını üç dövrə bölmək olar: 1. 1917-1922-ci illər. Bu dövrün ilk iki-üç ili, o, "Hümmət", "Açıq söz" və "Azərbaycan cüzi layənfəkki Iran" qəzeti ləri səhifələrində içtimai-siyasi mövzuda məqalələr çap etdimişdir. Həmin dövrün 1919-1922-ci illərindən daha coşgun və məhsuldur olmuşdur. Belə ki, həmin illərdə o, ədəbi-tənqidçi məqalələr, şeir və səlyetlərlər çıxış edirdi. Bu dövrə "Hürriyət", "Azərbaycan füqərası", "Füqəra sadası", "Azərbaycan müvəqqəti harbi inqilab komitəsinin əxbarı", "Kəndli" və ya "Kəndçi", "Komunist", "Yeni yol", "Yeni fikir" qəzeti lərində, eləcə də "Yoldaş", "Tikan", "Məşəl", "Qızıl qələm", "Maarif", "Şərq qadın" jurnallarında "M.C.Cavazdə", "M.C.Cavazdə Xalxalı", "Əcül", "M.C.Nadi" imzaları ilə məqalə və əsərlər nəşr etdimişdir. O, "Hürriyət", "Azərbaycan füqərası", "Kəndçi", "Komunist" qəzeti lərinin, "Həqiqət" və "Yoldaş" jurnallarının baş redaktoru vəzifəsinə qədər yüksəlmüşdür.

Pişəvəri ədəbi-bədii yaradıcılığında görkəmli satirik Cəlil Məmmədquluzadənin yolu ilə getmiş, onun zəngin təcrübəsi və yazı metodundan istifadə etmişdir. Bu mərhələ onun jurnalistikə biografiyasına həm də bir təşkilatçı-redaktor kimi daxildir. Belə ki, rəsmən partiyaya daxil olduqdan sonra "Ədalət" Partiyasının Mərkəzi Komitəsi olsa da "Hürriyət" qəzeti nə məsul redaktor təyin edir.

Bu son dərəcə çətin və məsuliyyəti bir dövri idi. Ingiltərə komandanlığı Bakıda aqalı edirdi, lakin bununla belə "Hürriyət" nəşr olunur, "lazım gəldikdə düşmənlərinə cavab verirdi" [6]. Mühərrirlik missiyası daha çətin, ağır və məsuliyyətli sayılmışdır. Bu baxımdan C.Məmmədquluzadə, Ə Hüseynzadə, Ü Hacıbeyov və başqalarının fəaliyyəti nosalar üçün asıl nümunə məktəbi ola bilər. Onlar mühərrirlik sahəsindəki fəaliyyətlərindən sonra dərəcədə diqqətli, həssas və ethiyalı olmuş, masalalarınlarında tarixlik, elmlik, müasirlik, milliliq-başarılık tələblərinə əməl etmişlər. Böyük ədib və demokrat, içtimai və dövlət xadim N. Nərimanov mühərrirliyin comiyət hayatındakı rolunu nəzərə alaraq onu yüksək qiymətləndirmişdir: bəzi mühərrirlər var ki, onlar ayrı-ayrı sözlərin monasına diqqət vermirlər. Bu mühərrirlərin cümlədə işlədikləri sözlərin "nə başı, nə ayağı" olmağımı özləri də anımlırlar. "Bu olundu" sözü ilə "alındı" sözü fərqli qoymayan bir şəxs görərsin birdan-bir "mühərrir" oldu. Özgəyə təqdim verdi, o da inandı... Ya xeyr, "küçələrdə xəbər verənlər" bir də baxıdnız ki, "başından böyük" bir massələni götürüb qəzətlər süntənlərində həll edir, sözlərinin "nə başı, nə ayağı olmağını özü də anımları" [12, s.79].

"Hürriyət" nəşr olunduğu gündən mühərrir Pişəvəri zəhmətkeşlərin hüququnu ardıcıl müdafiə etmiş, irticə və əksinqılıq rüvənlərə qarşı durmadan mübarizə aparmışdır. Qəzətə dərc edilmiş bir-iki tasadufi məqaləni istisna etmək sərtliyələ demək lazımdır ki, "Hürriyət" öz ideya sağlamlığı və mübarizə ruhlu Azərbaycan demokratik matbuatı tarixində xüsusi bir mövqə tutur. "Hürriyət" qəzeti, "Ədalət" Partiyasının bundan əvvəlki orqanı olan "Beyraqı-ədalət" jurnalına nisbətnə, öz ideya səviyyəsi etibarilə çox yüksəkdə dururdu. İlk nömrənin "Hürriyət" in məsləki" adlı baş məqaləsində qəzet məqsədini belə ifadə etdirdi: "Iran "Ədalət" fırqəsinin bu nəşri füqərə rəhnumaçı vəzifəsinə öhdəsinə alıb, inlayən bir yığın zindei-biruhun dərdlərinin tərcüməni olacaqdır" [6].

Pişəvəri böyük humanizm və beynəlmiləciliğin ruhlu yazdığı silsilə məqalələrində Azərbaycan və erməni xalqları arasında düşməncilik salan fitnəkarları ifşa edir və öz kəskin etiraz səsini yüksəldirdi. O vaxt Azərbaycan və Ermənistanda nəhaq qanların axıdılmasının müqəssirələri olan daşnak partiyası öz orqanlarında, habelə onların siyasetinə təbaəh olan burjuza ziyanları öz liberal qəzətlərində taqşırı bir-birinin boyununa atıldırlar. Lakin "Hürriyət" qəzeti hadisəni bərtəslili götürür, hər iki xalqın düşmənləri olan satqın təbəqələrə qarşı koskinliklə etiraz etməklə bərabər, zəhmətkeşlərə düzgün yol göstərir. Pişəvəri "Zəngəzur massalası münasibatı" sarlövhəli məqaləsində yazdırı: "Ermanistan daşnakları böyük Ermanistan xülyası ilə erməni füqərayı-kəsi-bəsini məhv etdilər" [6]. Pişəvəri yalnız hər iki xalqın hakim təbəqələrinin xəyanətini açıb göstərməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onlarıñın cinayətlərinə son qoyma yoluñunu da nişan veridir. "Bəs nə vasitə ilə müsəlman və erməni füqərayı-kəsi-bəs daşnak, müsavat və ittihadçıların alçaq rəyasətlərindən xilas olub da birləşə bilərlər? Əlbəttə, daşnak və müsavatı dağıtmalıq, ... cünki bunların vücuđilər ermənilər və müsəlmanlar da rahatcasına yaşayacaqlardır". Əlbəttə, bu fikri qənaat Pişəvərinin dünyagörüşündən irəli gəlmirdi. Bu tarixi dövrün vüsət və səciyyəsindən doğan

bir səhər sayıyla bilsər. Belə ki, Xalxalı erməni millətpərəstliyinin əsl mahiyyətini bilmədiyi üçün belə qonaqta gəlmişdi. İkinci bir cəhətdən o, Müsavat partiyasının program və Nizamnaməsinə müxalif olmuş, dövrün siyasi mənzərəsini tam dərk edə bilməmişdi. "Hürriyət" qəzeti Pişəvəri öz obrazları dili, koskin qələmi ilə o vaxt Azərbaycanda hökm sürməkdə olan terror əsasını cəsarətli ifşa edir və ona qarşı dərin nifratını bildirdi. "Nəhaq qanlar" adlı məqaləsində yazırı: "Bəkədə və atrafında nəhaq qanlar tókulmaya başlamışdır. Yenə qoçuluq, dəstəbəzliq əski halına qayıtmışdır. Yenə analar oğulsuz, bacılar qardaşsız, usqlar atasız qalmadadır. Yenə kündilərin, zəvallı və məzlmümlərin göz yaşları məhkəmələr qapısında tókulmakdadır... Yenə haqqnahəqə mübəddəl olmuşdur. Yenə nur para, gündüz gecəyə dönəməsdür. Əlqərəz, yenə zillət, yenə zülm, yenə qətl, yenə qarət başlanmışdır" [6].

Pişəvəri 1918-1920-ci illərdə çox gərgin, yaradıcı və məhsuldar jurnalistik fəaliyyəti müşğul olmuşdur. O, "Hürriyət"da məsul redaktor olmaqla bərabər, bir çox fahla qəzetlərində və o cümlədən "Azərbaycan füqərəsi", "Bakı fəhlə konfransının əxbarı", "Zəhmət sadası", "Füqəra sadası" qəzetlərindən yaxınдан iştirak etmişdir. Həmin illarda Pişəvəri Bakıda gənc işçilər ittifaqı tərəfindən həftədə bir dəfə nəşr olunan "Yoldaş" jurnalının da məsul redaktor vəzifəsində çalışırdı.

Jurnal on altı sohifə çıxırı. Zəhmətəşəkər gəncləri istismardan azad olmaqla, Sovet İlləkimiyəti uğrunda mütəşəkkil mübarizəyə çağırıb rəhbərliyi adəbi, siyasi və içtimai məsələlərde həyətindən dil və sələis əsləblə işçilərlərlərdi. Pişəvərinin bu jurnalda çap olunmuş məqalələri asasən gənclərin inqilabi ruhda təribyə edilmiş məqsədindən "Yoldaş" jurnalının üçüncü nömrəsində Pişəvərinin "Fəhlə qəzetlərinin qapanması münasibatı" [7] məqaləsində göstərilir ki, tökcə Azərbaycanda deyil, hər yerde burjuaziya tərəfindən işçilərin hüquqlarının qarşısı alınır, onlara yazmaq, danışmaq imkanı verilmir. Bu, zəhmətkeşlərin şüurlanmasına mane olmaq və onları istismar zəncirinin əsərində saxlamaq üçündür.

Pişəvərinin Azərbaycanda Sovet İlləkimiyətinin qurulmasına qədərki publisistik fəaliyyətini belə səciyyələndirmək olar: ilk addimlarından başlayaraq o, öz mövqeyini və cəbhəsini düzgün təyin etmiş, xalqımızın düşmənlərinə qarşı kəskin qələmlə mübarizə aparmışdır. Azərbaycanda Sovet İlləkimiyəti qurulduğundan sonra Pişəvəri "Komunist" qəzeti tərəfindən redaksiya heyətinin üzvü və bas mühərrir vəzifəsində çalışır, sonralar "Kəndli" qəzeti nə məsul redaktor olur. Onun bu iki qəzətə günün içtimai-siyasi məsələlərinin təhlilinə həsr edilmiş bir sər məqalələri dərc edilmişdir [2].

İrandakı mübariz qüvvələrinin vahid markozunu yaratmaq niyyəti Kommunist Partiyası yaradılması zərurətini dərk edən İran "Ədalət" Partiyası geniñ hazırlığına başlayır. 1920-ci il iyul ayının 22-də İran Kommunist Partiyasının I qurultayı Ənənəlində işə başlayır. 6 gün davam edən bu qurultay "Ədalət" Partiyasını İran Kommunist Partiyası adlandırdı və onun Mərkəzi Komitəsini seçir. Qurultay öz proqramını hazırlayıb. Orada imperializm, şah və İran封建ləri əleyhinə mübarizəni özünən osas şularını kimi qəbul edir. Bu vaxt Pişəvəri de milli azadlıq uğrunda mübarizə edənlərin ölüsürlərində idid. O, yorulmaq bilməndən xalqın azadlığı uğrunda çalışıb və bu yolda bütün bacarığını səfərbarlığı alırdı. Ədib ondan 23 il sonra bu dövri xatirələyərək yazırı: "Cəngəl azadlıq hərəkatı məni də, bütün İran azadixahları kimi, özüna cib etdi; vaxtı itirmədən oraya getdim. O günkü dostlərinin bildiyi kimi, orada da həmişə mübarizənin birinci sırasında idim; qəzet yazdım, nitq söyleyirdim, milli məqsədlərin irəliləməsi uğrunda an ağır və məsuliyyətli vəzifələri öhdəmətötüründüm. Gənc idim, iş, fəaliyyət və inam məni irəli çəkirdi, tanıtındırı, azadixahların yanında mənsəcətib və hörmət qazandırırdı" [5]. Qurultay həm de Pişəvərinin "Ədalət" partiyasının xarici bürosunun fəaliyyəti barədə məruzəsini dinləyir. Orada qəmək demokrat-publisist İKP MK-nin tabliğat üzrə katibi seçilir. Lakin mətbəutbaşlıq onu MK-nin nazdında təşkil edilmiş Həmkarlar ittifaqının mərkəzi orqanı olan "Həqiqət" qəzeti nəşr etməyə aparıb çıxarıb. O vaxt "Həqiqət" qəzeti İran Həmkarlar İttifaqının ilk orqanı olmuş, 1922-ci ildən Təbranda fars dilindən nəşr edilmişdir. (Pişəvəri bu qəzətdə "Əhməd Parviz" və "Əcül" imzaları ilə çıxış etmişdir – V.Ə.)

HİMŞ-in sərindən elmlər doktoru, ali təhsilli, diplom sahibləri at imiş. Odur ki, bir neçə yazı istisna olmaqla qəzətin bütün baş məqalələri Pişəvəri tərəfindən yazılımışdır [5]. "Həqiqət" qəzeti səhifələrində Pişəvəri İran irticəsini və onun xarici havadalarını ifşa edir, aristokrat təbəqənin satqılığını açıb göstərir, xalqın və vətənin qayğısına yalnız zəhmətkeşlərin

özləri qala bilər və qalmaçıdır – ideyasını ardıcıl töbüq edirdi. Onun publisistikasının xəlqiliyi buradan irəli galirdi. Pişəvəri xalqın qüdratına dərin inam baslıyır və biliirdi ki, ölkənin müqəddərətə yalnız xalqın iradəsində həll olunduqda, ictimai haqsızlıqlara son qoyulacaqdır. Ona görə də o, dərin qəzəb hissələrini hər bir kəsa məlum olan bu sualları verirdi: "Məğər mülkü olmayan şəxslər vəzir olma bilməzlər? Yaxud müftəxor olmayan adamlar hökumət başında dura bilməzlərmi? Savad, ağıl, tacribə və xalqın qayğısına qalmاق bul vazirlər üçün böyük eyib hesab olunur. Biziñdə soruşun yoxdur ki, ey agılsız millət, bir baş veziri, piş adam olduğunu görə, iş başından götürmək üçün bu qədər azyiyət və zəhmət çəkirsən. Bəs sonra na üçün yəni də həmin adam hökumət başına götürirsən? Məğər bu cürümüs kəllələri birinci dəfədir ki, sinayırsan?" [5] Burada Qəvvamus-Səltənənin 1922-ci ildə ikinci dəfə hökumət başına gatırılmışına işarə olunur və göstərilir ki, bir satqın aristokratin yerini başqa bir satqın aristokratla dayışməklə işlər düzəlməz, göz qabağındə olan bu ictimai quruluş kökündən, dibindən dayışməlidir.

M.C.Pişəvəri publisistik və adəbi-bədii yaradıcılığı fəaliyyəti ilə six bağlı olan bir şəxsiyyət olmuşdur. Müasirlərinin də təsdiq etdiyi kimi, o, inqilabi fəaliyyətə əsasən jurnalistik ilə başlamış və bu işi ömrünün axırına qədər davam etdirmişdir. "...Onun əsərləri içərisində ilk qələm tacribəsi hesab edilən sənəd məqədələrdən tutmuş yüksək səviyyəli fəlsəfi-ictimai-iqtisadi, adəbi, tənqidçi yazılarla, xatirə, hekayə, hətta şeir və felyetonlarda rast gəlmək olur" [11].

Cəlil Məmmədquluzadənin zəngin mühəərriklilik tacribasından öyrənən Pişəvəri öz publisistik fəaliyyətində bu yolla getmiş, satirinin keşkin silahından müvəffəqiyyətə istifadə etmişdir. "Hürriyət" qəzətinin sohifələrində "Əcül" imzasıyla felyetonlarda o, dövrün on keşkin ictimai-siyasi məsələlərinə toxunuşmuşdur. Cəlil Məmmədquluzadə kimi, Pişəvəri də öz felyetonlarının gülüşün kinaya, cyham, işara, müqayisə və üçüncü şəxsin dilindən danışmaq əsulundan müvafiqiyyətə istifadə edir və beləliklə, cəmiyyətdə həkəm sūrən yaramazlıqları açıq göstərir, onların aradan qaldırılmıştı yolunda çalışırı. M.C.Pişəvəri mənali gülüş doğuran kinayələrdən tez-tez istifadə edirdi. Məsələn, hələ yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı bir felyetonda o yazdı: "O yan bu yandan verilən xəbərlərə görə İran əssəltənə və addövlələrin iqdamatı sayasında behiştə töbdil olmuşdur, belə ki, Ərdəbilda şahsevənlər, Qaraçadığa köçərlər, Gilanda cəngəlilər heç bir narazılıq etmirlər, ağar balaca çarpışma-zad olursa, o da zarafatnamə təvli id etmiş şeylərdir" [10, s.45].

Mir Cəfər Pişəvəri Azərbaycan adəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, F.Koçarlı, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov, Ə.Hüseynzadə, Ə.Cəfəroğlu, Y.Vəzirov, S.Hüseyn kimi şəxsiyyətlərə əsasən daxildir. Onlar bir tərəfdən xalqın adəbiyyatını, mədəniyyətini davam və inkişaf etdirib zənginləşdirmiş, digər tərəfdən həmin mədəniyyət və adəbiyyatın əsasında durub onu tahlil və töbüq etmiş, üçüncü bir tərəfdən xalqın sabahı, saadəti, xoşbəxtliyi yolunda mubarizə aparmışlar. Pişəvəri bir tərəfdən Nərimanov kimi geniş ictimai-siyasi iş aparmış, müstaqil dövlət yaradıb onun baş naziri seçilmişdir.

1945-1946-ci illərdə milli azadlıq hərəkatının yeni yüksəlişi dövründə Pişəvərinin publisist yaradıcılığı böyük rol oynamışdır. Pişəvərinin o vaxt yazdığı bir çox məqədələri diller əzberi olmuşdur. "Olmak var, dönmək yoxdur!", "Hamuya, hamiya, hamiya!", "İki yolun aynısında", "Güç birlikdədir", "Xalq bizimlədir", "Korlar görsün, karlar da eşitsin!" və cənərca bu kimi çağırış xarakterli məqədələrlə ilə o, mubarizə yazuçı publisistikasının gözəl nümunələrini yaratmışdır. Bu əsərlər öz aydın ideyası, mubarizə ruhu və yüksək bədii səviyyəsinə görə şəhərənət əsərləri ilə bir sərəda durur. Pişəvərinin publisistikası mubarizə publisistikadır. Hər şeydən əvvəl, bunu qeyd etməliyik ki, onun redaktorluq fəaliyyəti və ya səhifələrində çıxış etdiyi qəzetlər və jurnalalar inqilabi və ya mütərəqqi ictimai təşkilatlara mənsub olmuşdur. "Hümmət", "Hürriyət", "Yoldaş", "Zəhmət sədasi", "Azərbaycan füqərəsi", "Komunist" və "Qızıl qələm", "Şərq qadını", "Kəndli", "Həqiqət", "Açı", "Zəfər", "Azərbaycan" və bu kimi qəzət və jurnalılar Pişəvərinin jurnalistika fəaliyyətinin əsas çıxış sahəsidir.

Pişəvəri haqlı olaraq böyük iftخار hissəsi yazdırdı: "Mənim fikrim, qələmim və həyatım həmişə xalqa məxsus olmuşdur" [5]. Ürəyini öz xalqının üzəri ilə birləşdirən yazuçı-publisist onun döyüntülərini dərindən hiss etmiş və nəbzini tutməgə müvəffəq olmuşdur. Yüksək vətənpərvərlik

hissəlerinin tərənnümü Pişəvəri publisistikasının xarakterik xüsusiyyətidir. Bu elə bir xüsusiyyətdir ki, onsu Pişəvərinin publisistikası haqqında düzgün təsəvvür yaratmaq mümkün deyil. Vətən sevgisi, xalqının azadlığı və səadətinə olan dərin məhəbbət alovelü publisistin ilham mənbəyi idi. Güney Azərbaycan xalqının azadlığı, onun öz müqəddərlərinin təyin etmək hüququnu əla götərməsi uğrunda Pişəvəri bütün ömrü boyu mubarizə etmiş, bu yüksək arzuya çatmaq üçün heç bir fədəkarlıqdan çıxmamışdır.

XIX əsrin ikinci yarısında, XX əsrdə yaşaması Azərbaycan ziyahları danışq dili əsasında adəbi dilimizi qurmağa, əsərlərinin (istar bədii, iştir publisistik) dilini xalqa yaxınlaşdırmağa çalışmışlar. Ana dilinin zəngin, təbii və bayati bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə onlar bir tərəfdən xalq dili zəminində adəbi dili formalasdırmağa çalışmış, ikinci bir tərəfdən, əsərlərinin bədii təsir gücünə artırmışla xalq psixologiyasına daha güclü təsir göstərmiş, üçüncü bir tərəfdən, sonrakı dövrlər üçün örnək-adəbi makətbə yaratmışlar.

Bu baxımdan yanaşında Mir Cəfər Pişəvərinin publisistikası dəyərləri və maraqlı bir irdsdir. Büyük publisist ana dilinin saflığı məsələsini həmişə diqqət mərkəzində saxlamış, elə ilk qələm məhsullarından "söz söyleyəndə dili aymak, on-on beş dəqiqə gücənib bir əsəbi, özü də qəlat söz tapib demək" [6] oleyhina olmuşdur. Müasirlərinin ana dilini cybəcar bir şəkəl salıb, əsərlərinin dilini ağırlaşdırıb, fikri dolşaq və anlaşılmış bir formada ifadə edənlər qarşı çıxış edən Pişəvəri hələ "Hümmət", "Açıq söz", "Hürriyət" da çıxan məqədələrini ana dilinin canub adəbi-danışq dili əslubları qarşılığı şəklinde yazardı. Bu məqədələrdə dilimizə yad olan ənənəvi sözlərin işlənəsinə bacardıqça yol verilməyib. Sonralar "Komunist", "Şərq qadını", "Qızıl qələm", "Kəndli", "Azərbaycan" və saj qəzət və jurnalında çap etdirildiyi məqədələrin dili daha canlı və salıstdır. Pişəvəri cümlələri suni suradət mürkəbbələşdirib, sədə bir şəkildə deyilsə biliçək fikri dolaşdırmağın aleyhina idi. Sonrakı dövrlərdə də o, özünün bu yaradıcılıq ənənəsinə sadıq qalır: - Məqsədimiz adəbi müsabiqə deyil, xalqı başa salmaq, ona həqiqi təşəkkür bir surətdə göstərməkdir [4], - deyirdi. Onun publisistikasının əsulüb xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün irali sürdüyü bu fikrin böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, Pişəvəri, məqədələrinin bədiliyi və əsulüb gözəlliyyinə xüsusi diqqət verir, onların dili üzərində söyleçənmişdir.

M.C.Pişəvərinin Azərbaycan dilində yazdığı məqədələrinin boyuk bir qismının başlığı çox yiğicam, konkret və az qala asifistik səciyyəlidir. "O yan bu yandan", "Ayılıbdır", "Karlar eşitsin, korlar da görün", "Qardaş qanı tökülməsin", "Daldan atlan daş topuğa dayar", "Nədən naraziyəq?", "Ayi dostluğun", "Azərbaycan yatmadı", "Biz də bunu deyirik", "Cücanı payızda sayalar", "Uşaq tovşayırlar" və s. Göründüyü kimi, bu məqədələrinə bəzəsini sarlövhəsi clə atalar sözü və ya məsəldir. Bu yiğicam başlıq xalqın diqqətini daima calb etmişdir. M.C.Pişəvəri publisistikası təxərriximizdəki bu ənənəni davam və inkişaf etdirmişdir. Pişəvəri publisistik məqədələr və felyetonlarının məzmununda da atalar sözü və məsəllərindən geniş istifadə etmişdir. Məsələn, müsavatçıların dövründə möhtəkirlər aleyhina yazdığı məqədəsində "İlanın ağına da lənat qarasına da", "İranda islahat" sarlövhəli məqədəsində "Qaraçının kəndxudası da qaraçı olar...", İranın mürtəməz qəzəfləri haqqında "Dərə xəlvət tülü kuyu", Azərbaycan inqilab ərafəsində olarkən "Haqq verilməz, alınır", inqilabi situasiyadan düzgün istifadə etməyənlərə xitabən "Daldan atlan daş topuğa dayar", Cənubi Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatına böhtən atanların cavabında "It hürər, karvan keçər" və onlara atalar sözü və məsəldən yerində istifadə edilmişdir.

Maraqlı və örnək olası xüsusiyyətlərdən biri budur ki, Pişəvəri nişqlarında da folklorlardan bəhərlənmişdir. Məsələn, Təbriz radiosu ilə nitqində kəndlilərin torpaq məsələsi ilə bağlı Tehranin narazılığını Molla Nəsreddin'in yorğanının uğurlanması məsələsi ilə müqayisə etmişdir və s. Pişəvəri öz publisistikasında təşbih, təkrir, mübəaliqə, müqayisə və bu kimi bədii ifadə vasitələrindən da geniş istifadə etmişdir. Pişəvəri Cəlil Məmmədquluzadənin yolu ilə getmiş və onun uzun illər boyu yaradıcılıq tacribasından bəhərlənmişdir. Məsələn, Pişəvəri 1919-20-ci illərin qanlı terror hadisələrini belə ifadə edirdi: "... Bəli, bu günlər Bakı və ətrafi çox asudəlikdir, belə ki, qurd qoyun ilə gazar" [11].

Bu ifadəni Cəlil Məmmədquluzadə hələ "Molla Nəsreddin" in ilk nömrəsində "Peterburq – 30 mart, bütün Rusiya məməkəti sakitliyidir, qurd quzu ilə otlayır", şəkildə işlətmiş və sonra xa-

tılarda həmin xəbəri belə izah etmişdir: "... Guya müxbirimiz oradan yazar ki: "Sakitlikdir, qurd quzu ilə otlayır". Bunun manası budur ki, haman doqquz yüz altıncı ildə, ümumən bütün Rusiyada, xüsusən o vaxt imperatorun paytaxtı olan Peterburqda böyük rahatsızlıqlar və bəlkə ixtişaslar vəqə olurdu. Azadıxalar və fırqələr... başlarını qalxıb işyan edirdilər. Qarda oxşayan Padşah hökuməti əhalini həmisiyi kimi boğub yemək xəyalından düşmək istəmirdi. Və hər gün oradan Tiflisə növ-nov əməllər tətili, sui-qəsd və bu qism təzə xəbərlər gəlməkdə idi" [8, s.464-465]. Deməli, Pişəvərinin əsərlərinə, xüsusən felyetlərinə dülüşlər xüsusiyyətləri C.Məmmədquluzadənin əslub-dil xüsusiyyətlərinə çox oxşayır. Bu ustad-sağird bəhərlənməsi kimi məraqlıdır. Belə misalların sayının xeyli artırmaq olar. Pişəvəri hələ yaradıcılığının ilk dövründən başlayaraq Azərbaycan adəbiyyatının demokratik nümayəndələrindən öyrənmiş və onların yolunu davam etdirmişdir. Bu xüsusiyyətlər Pişəvərinin yalnız azərbaycanca yazdıığı məqalələrinə deyil, eyni zamanda farsca yazdıığı əsərlərinə də aididir. Belə ki, böyük publisist fars dilində yazdıığı məqalələrində fars klassik ədəbiyyatı və folklorundan istifadə etməklə fikrin obrazları-bədi, yüksəmə-kəsərlər ifadəsinə nail olmuşdur.

Professor Teymur Əhmədovun N.Nərimanovun publisistikası barədə dediyi fikri Pişəvərinin də publisistikasına şamil etmək olar: "N.Nərimanovun publisist yazılarında İran milli azadlıq hərəkatının sadəcə icmali deyil, bu hadisələrin karakteri, mahiyəti və istiqaməti obyektiv şəkildə izah edilmişdir. İran inqilabı hadisələrini diqqətlə izləyən görkəmli ictimai xadimin slovları xalqı ölüm-dirim mübarizəsində qətiyyətli, cəsarətli, sərvəxt və həmçən olmağa ruhlandırdı" [9, s.8].

Nəticə / Conclusion

Azərbaycan mətbuatının özünəməxsus satirik və humoristik, bədi-fəlsəfi, ictimai-siyasi və ədəbi-publisistik sistemi yaranıb formalaşmışdır. Belə ki, xalqın həyatı, tarixi, mədəniyyəti və dili, sosial-iqtisadi, ictimai-mənəvi vəziyyəti ilə bağlı massələlər, milli azadlıq, milli özünütünə kim problemələr Azərbaycan jurnalistikasının 122 illik salnaməsində xüsusi yer tutmuşdur və bu gün da aktual olaraq əsərlərin. Azərbaycan publisistikasının poetika və estetikasını, əslub, dil və janr, forma xüsusiyyətlərinin yaranıb formalması və inkişafında H.Zərdabi, Ünsizadə qardaşları, C.Məmmədquluzadə, Hacıbəyov qardaşları, Ə.Hüseynzadə, Ə.Cəfəroğlu, Ə.Ağayev kimi nümayəndələri ilə bir sıradə Mıri Cəfər Pişəvərinin xidmətləri vardır. O, təkcə ictimai dövlət xadimi kimi deyil, həm də bir ədib-nasir, tənqidçi və qüdrətli publisist kimi ədəbiyyat və mədəniyyət, publisistika tariximizdə layıqli yer tutur.

Ədəbiyyat / References

1. "Hümmət" qəzeti, 1917-ci il nömrələri.
2. "Açı" qəzeti, 1943-1946-cı il, № 91.
3. "Azərbaycan cüzi layənfəkkı İran" qəzeti, № 1, 1918-ci il.
4. "Azərbaycan" qəzeti, Bakı, № 9, 1918-ci il.
5. "Həqiqət" qəzeti, Tehran, 1922-ci il, № 76.
6. "Hüriyyət" qəzeti, Bakı, 1919-1920-ci illər, № 42, 31, 48; 35; 44.
7. "Yoldaş" jurnalı, Bakı, 1920-ci il nömrələri.
8. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası: 3 cildlə, II c. Bakı, "Elm", 1988.
9. Əhmədov T.Ə. N.Nərimanovun yaradıcılıq yolu. Bakı, "Yazıcı", 1992.
10. İbrahimov M.Ə. Tufanlara kömək edən qələm. Bakı, Azərnəşr, 1987.
11. Məmmədquluzadə C.H. Əsərləri. 3 cildlə, III c. Bakı, Azarb. EA naşriyyatı, 1967.
12. Məmmədov M.Q. Nərimanov və ana dili. Bakı, "Elm", 1971.
13. Pişəvəri M.C. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərnəşr, 1984.

Publisistika Mır Djafarə Pışavari

Vugər Axmed

Doktor filologiyaçıların elmləri, İnstiut literature imeni Nizami Gəndjevi NANA. Azərbaycan.

E-mail: vuqar.ehmed.63@mail.ru

Резюме. В публицистике М.Дж.Пишавари содержатся высокие идеи. Общественный деятель, журналист, твердо хранивший в своей 30-летней творческой деятельности здравые убеждения, как очевидец самых трудных общественно-политических событий, всегда был представителем мыслей и мечтаний самых прогрессивных сил общества. Характеризуя публицистику М.Пишавари, следует особо подчеркнуть её художественные особенности с точки зрения богатства жанров и форм. Так, Мир Джакраф Джавадзаде писал фельетоны, очерки, критические примечания, статьи на социальные, исторические, философские темы за подписями "Аджул", "Нади", "Семендер", "П" и др., разоблачающие социальные пороки своего времени, политику мирового империализма, иранского шовинизма. Публицистика Пишавари является плодом художественного периода писателя. Многие его статьи читаются как художественное произведение. Это свойство происходит, помимо последовательности мысли, привлекательного повествования, лаконичности и образности языка, благодаря умелому использованию художественно-изобразительных средств. Не только в очерках, но и в ряде статей Пишавари старался выразить свою мысль посредством художественного изображения реальных событий и отдельных образов. Поэтому, говоря о публицистике Пишавари, прежде всего, представляется пламенная публицистика писателя.

Ключевые слова: публицистика, пресса, газета, очерк, рецензия, фельетон, статья, журналистика, патриотизм